



CEMİL MERİÇ İLE TÜRK MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ

Tülay GENCER*

Özet

III. Selim'den bugüne Batılılaşma, Avrupalılaşma, Modernleşme vb. adlarla bir değişim süreci içinde olduğumuz kabul edilir. Bu değişim azımsanmayacak kadar uzun bir süreci kapsasa da ivme her zaman istikrar gösterememiş, dolayısı ile inişlerin, çıkışların, kırılmaların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bugün hâlâ devam eden bu sürecin ne denli sağlıklı olduğunun yanıtı ise, illaki tüm süreci değerlendirmekle mümkündür. Cemil Meriç, bu süreci değerlendiren pek çok isimden sadece biri olmasına karşın, onu farklı kılan; kişiliği, yaşadıkları ve bu süreçte tablonun tamamını görebilmiş olması ile yaptığı değerlendirmelerle yalnız düne değil, bugüne ve yarına da ışık tutmasıdır. Hâlâ devam eden bu süreçte ne şekilde sağlıklı, sağlam bir tutum sergileyebileceğimizin cevabının sürecin öncesine bakmayı ve daha da önemlisi anlamayı gerekli kıldığı düşünülürse, Cemil Meriç'in gözünden bu değerlendirmenin önemi de kendiliğinden ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: *Aydın, Modernleşme, Osmanlı*

AN OVERVIEW TO TURKISH MODERNIZATION WITH CEMİL MERİÇ

Abstract

It has been accepted since Selim the third that we are facing with period of change under the name of Westernization, Europeanization, Modernization and so forth. Although this change period covers a considerable amount of time, acceleration could not be stable all the time. So ups and downs and breakings in this period have been inevitable. The answer of whether the ongoing process is healthy or not is absolutely probable by evaluating the whole process. Although Cemil Meriç is only one of the names who evaluates this process, the point that makes him different from the others is that his character, his life, his ability to see the every point of the situation in this process and his illuminating not only the past but also today and tomorrow with his evaluations. If it is thought that the answer of what kind of a healthy and strong attitude we will display on this still-ongoing process requires to look at, moreover to understand the previous project, the importance of this evaluation from Cemil MERİÇ's point of view appears automatically.

* Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tgencer@beu.edu.tr

Keywords: *Intellectual, Modernization, Ottoman*

Giriş: Münzevi Bir Aydın¹ Öyküsü

Cemil Meriç bugün pek çok konuda kaleme aldığı eleştirel kitap, makale, inceleme ve denemeleri ile tanınsa da onu asıl var eden entelektüel kişiliği ve farklılığıdır.² Erken başlayan yazı hayatı ve vardığı nokta arasındaki düşünsel serüveninde, kader olduğuna inandığı coğrafya ve kalıtımın payı büyüktür. İmparatorluğun son yıllarında isyanların ve savaşın başlamasıyla Dimetoka'dan ayrılıp, Hatay'a yerleşen muhacir bir ailenin son çocuğu olarak yalnızlığından kurtulmak için sığındığı kitaplar, o günün Antakya'sının içinde bulunduğu şartlarla birleşince onun entelektüel kişiliğini belirleyen iki önemli unsur da ortaya çıkar. Diğer Osmanlı şehirleri gibi kozmopolit bir yapısı olan Hatay, o yıllarda bir Fransız mandasıdır. Tanzimat'ın getirdiği mektep – medrese ikiliğinin yanı sıra Fransız okullarının da bulunması pek çok insanı etkilediği gibi Meriç'i de etkiler. Meriç'i Doğulu yaptığı kadar Batılı yapan da budur belki. Liseye dek Osmanlıca okuyup, Osmanlıca yazarken, Fransız hocalardan Fransızca öğrenmeye başlar. Bu, Meriç'e hem Fransız Edebiyatı'nı ve Batı düşüncesini sevdiren, hem de emperyalist Batı'yı tanıtır. Bu nedenle şairliğinin de, Türkçülüğünün de bu yıllara tekabül etmesi bir tesadüf değildir. Meriç yine o yıllarda Türkçü duyguların etkisi ile Fransız sömürmesine karşı “*Unutma ve Affetme Türk Genci*” başlıklı bir makale kaleme alır ve bu onun liseyi bırakmasına yol açar. Türkçülüğü lise son sınıfta gittiği İstanbul'da Kerim Sadi ve Nazım Hikmet'i tanınmasıyla son bulurken, bundan sonra sosyalist olduğu yıllar başlar. Meriç, hayatının bu iki dönemi için daha sonra şunları söyleyecektir: “*Hayır bütün bu tercihlerin, bir tefekkür çilesinden doğduğunu sanmıyorum. Ne Marx'a geldiğim zaman Marx'ı tanıyordum, ne Türkçülüğüm bir araştırmamanın mahsulüydü.*”³

Bilinçli bir tercihle seçmediğini söylediği bu iki dönemden sonra bilinçli olarak seçtiği yeni bir dönem başlar. Daha çok okuyup, daha çok düşündüğü bu yıllarda Meriç'in amacı, insanları birbirinden ayıran tüm kelimeleri aydınlatmaya, yumuşatmaya çalışmak olur. Bu dönemi ve daha sonra bütün hayatını özetleyecek sözcük de burada ortaya çıkar: “*tecessüs*”

Önce Batı'ya yönelir, Batı'nın kelimelerini araştırır. 1960'lara dek Batı edebiyatını (özellikle Fransa) ve Batı düşüncesini anlamaya çalışır. Fakat bu, onu

¹ Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.225-253.

² Meriç üzerine geniş bir literatür oluşmuş ve oluşmaktadır. *Düşünen Siyaset* ve *Hece* dergileri Cemil Meriç özel sayıları yayınlamışlardır: *Düşünen Siyaset'ten Cemil Meriç: Mağaradan Çıkanların Yol Arkadaşı*, S..22, 2006, *Hece Cemil Meriç Özel Sayısı*, Sayı:157, Ocak 2010. Ayrıca Meriç için şu eserlere de bakılabilir: Mustafa Armağan, *Düşüncenin Gökkuşluğu Cemil Meriç Seçme Metinler*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, Düccane Cündioğlu, *Bir Mabed Bekçisi Cemil Meriç, Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç, Bir Mabed Savaşçısı Cemil Meriç*, Etkileşim Yayınları, İstanbul,2006, 2007, Murat Beyazyüz, *Cemil Meriç'in Psikolojisi*, Aşına Kitaplar, İstanbul, 2007.

³ Cemil Meriç, *Jurnal 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.201.

şöyle bir gerçeğe götürür: Batı'nın her kelimesi birer mefhumdur. Meriç, bu yıllarda onun için hem bir sosyolog, hem bir tarihçi hem de bir edebiyatçı olan Balzac'tan çeviriler yapar. Ayrıca *Ayın Bibliyografyası*, *Yücel*, *Gün*, *Amaç*, *Yirminci Asır*, *Yurt ve Dünya* gibi pek çok dergide yazılar yazar. Fakat bu yıllar onun ayrıca "*Fildişi Kulesi*" nde olduğu yıllardır.

Meriç'in "Fildişi Kule"den çıkması 1960'lardaki araştırmalarının sonucudur. 1960'larda bu kez Doğu'ya yönelir, Doğu'nun kelimeleri üzerinde düşünür. Doğu, ona İbn Haldun'u, İslam'ı, Hind'i, Maxime Rodinson'u tanıtır.

Meriç'e asıl entelektüel kimliğini kazandıran da bunlar olur. Daha sonra yavaş yavaş İslam ve Sosyalizm sentezi oluşmaya başlar. "*Rodinson'un 1966'lardan beri tanırım. İlk okuduğum kitabı, düşünce hayatımda geniş ufuklar açan ciddi bir inceleme idi. "İslamiyet ve Kapitalizm". Aynı yıl Lozan Kulüp'te İslamiyet ve Sosyalizm üzerine uzun bir konferans verdim... Sonra Rodinson'un "Marksizm ve Müslüman Dünya" isimli 700 sayfalık bir eseri daha çıktı (1972). Bu çok zengin ve gerçekten çok düşündürücü eseri de çevreye tanıtmak istedim*".⁴ Meriç'in bu sözleri belki, 1967'de yazdığı "*Saint – Simon*" ile sosyalizme eğilmesini ve 1974'te basılan "*Bu Ülke*" ile "Fildişi Kulesi"nden çıkmasını açıklayabilir.

1970'lerde Meriç ayrıca *Hisar*, *Orta Doğu*, *Türk Edebiyatı*, *Doğuş*, *Köprü*, *Gerçek* gibi dergilerde de yazar. Bu dergilerde farklı konular işlemeye başlar. Örneğin 1972'deki *Hisar*'ın 72. sayısında "*Batı Çıkmazı*" adlı başlıkla Sait Halim Paşa'yı, Osmanlı'yı ve Batı'yı anlatır. Yine, *Hisar*'ın 1979'daki 263. sayısında "*Asya, Avrupa*" adlı bir başlıkla Doğu – Batı sorununa değinir. Fakat bu dönem yazdıkları ne sağda ne de solda yer almasına müsaade eder. Osmanlı'ya duyduğu hayranlık solu, sola beslediği muhabbet ise sağı rahatsız eder. Solu rahatsız eden bir şey daha vardır: Meriç'in kitaplarının Ötüken Neşriyat'tan çıkıyor olması. (1981'den sonra bu durum değişecek, kitapları değişik yayınevlerinden çıkacaktır.)

Bu dönemde Meriç de sağ–sol arasında bir tercih yapmaz. "Araf"ta bir münzevi olmak, sağda ya da solda yer almaktan daha güç olsa bile tercihi bu yönde olur. Aslında bu zorunlu bir tercihtir. Onun bulunduğu yer ne sağdır, ne sol. "*Sağ Batı düşüncesini memnu meyve sanıyor. Sol kayıplarının muhasebesini bilinçli olarak yapmıyor. Bu iki düşman arasında münzevi aydın hareketlerini nasıl ayarlayacak?*"⁵ sözleri onun içinde bulunduğu yalnızlığın ve çaresizliğin bir göstergesidir aslında. Meriç'in hemen her söyleminde buna benzer ifadeler vardır. Fakat bu, bir eleştiriden ziyade onun gerçeğini ve trajedisini anlatan ve belki de duruşunu haklı kılmaya çalışan bir müdafaadır daha çok. Yine şu sözleri onun hem düşünce hayatında, hem de kendi içinde yaşadığı yalnızlığa bir örnektir: "*Benim trajedim şu bir kaç satırda: Sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla*

⁴ Maxime Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslam*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983, s.5.

⁵ Meriç, *Jurnal 2*, s.198.

konuşacak lakırdım yok. Yani dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla “Büyük Doğu” kadrosundayım. Düşüncelerimle, inançlarımla “Yön”e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış. Başka bir trajedi de şu: yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar.”⁶

Meriç’e bu yalnızlığı yaşatan, düşünce hayatında varmış olduğu son noktadır: “Osmanlı”. Yalnız bu, ne sağın ne de solun görebildiği bir Osmanlı’dır. Ondaki Osmanlı, İslamın ve sosyalizmin meydana getirdiği, ırk, dil, din ayrımı gözetmeden oluşturulabilen tek vücutluk, her unsuru aynı potada eriten siyasi bir formasyondur.

Hayatı boyunca her türlü kategorizasyonu reddeden ve düşünsel serüveni boyunca pek çok durakta konaklayan Meriç bu yolculukta pek çok da konuya değinir. Yazılarının konusunu Osmanlı’dan Cumhuriyet’e toplumsal hayat, Tanzimat Batılılaşması, Doğu–Batı, kültür, modernleşme gibi konular oluşturur. Bu makale de, Meriç gibi bir entelektüelin Türk modernleşmesine⁷ yaklaşımını ana hatları ile anlatmaya gayret eder.

Modernleşme, insanla birlikte ilerleyen bir değişim sürecidir. Tıpkı Batı’da burjuvazinin mücadelesiyle siyasi, sosyal, kültürel hayatın değişmesi gibi. Fakat bu süreçte her şeyin aynı ölçüde değişmesi beklenemez. Önemli olan, modernleşmeyi sağlayan insanla, kurumlar arasındaki uyum ve bağlıdır.

Türk modernleşmesi göz önüne alındığında böyle bir birlikteliğin söz konusu olmadığı görülür.⁸ Düşünülen, yapılan, yapılmak istenen hep mevcut olanla çatışma halindedir. Bu nedenle modernleşme bir medeniyetin iflasına, altı yüz yıllık bir düzenin tasfiyesine dönüşmekten kurtulamaz.

Modernleşme bizde daha çok Batı’ya teslimiyet gibidir. Türk modernleşmesi Batı’dakinin aksine yukarıdan aşağı gerçekleşir. Bunun en büyük kanıtı, yüz yıl gibi bir zamanda teokratik bir yapıdan laik bir devletin çıkarılmış olmasıdır. Osmanlı modernleşmeyi laikleşme ile bir tutmuş, bunun Batı’da burjuvazinin mücadelesiyle ilerleyen tabii bir süreç olduğunu görememiştir. Bu nedenle modernleşme bir aydın – halk çatışmasını kaçınılmaz kılmış, aydınının

⁶Cemil Meriç, *Jurnal 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.362.

⁷Cemil Meriç modernleşme sürecini kültürel bir süreklilik içinde ele alır, literatürün bu kavrayışa-Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes ve Şerif Mardin gibi öncü isimlerin dışında-ulaşması 1990’lı yıllardan sonradır. Bu bağlamda ilk olarak Tarih Vakfı Yurt Yayınlarının iki kolektif çalışması, Osmanlı’dan Cumhuriyete *Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; S.Bozdoğan, R.Kasaba (Ed.) *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; ve Mustafa Gündüz’ün iki eseri: *II. Meşrutiyet’in Klasik Paradigmaları, İçtihad, Sebilü’r-Reşad ve Türk Yurdu’nda Toplumsal Tezler*, Lotus Yayınları, Ankara 2007, *Osmanlı Mirası Cumhuriyetin İnşası "Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınları, Ankara, 2010 zikredilebilir.

⁸Türk modernleşmesini kendi mecrası içinde bir geç “modernlik” deneyimi olarak ele alan bir çalışma için bkz. İbrahim Kaya, *Sosyal Teori ve Geç Modernlikler Türk Deneyimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Batılı gibi düşünen kafasını, Osmanlı değerleri ile karşı karşıya getirmiştir.⁹ Meriç'e modernleşmeyi bir aydın – halk mücadelesi olarak düşündüren de işte bu noktadır. Aydın, modernleştiği ölçüde topluma yabancılaştığının farkında değildir. Batı'nın hiçbir kavramı üzerinde yeteri kadar düşünmemiş, farklı bir mazisi olduğunu görememiştir. Oysa Batı'nın her kavramı şüphe ile karşılanması gereken bir mefhumdur Meriç için.

Bundan dolayı Meriç Batı'nın bütün kavramlarıyla bir kavga halindedir. Hepsinin emperyalizmin bir uydurmacası, bir mistifikasyonu olduğunu düşünür. Doğal olarak bunlardan biri de 'modernleşme' mefhumudur. Modernleşme, emperyalizmin 20. asırda kendine yeni bir maske bulması, kendinden olmayanı çağdışı olduğuna inandırmasıdır. Dünyada değişen ekonomik – siyasal dengelere göre Avrupalılaştırmadan, Batılılaşmaya ardından daha kapsayıcı olan Modernleşmeye dönüşmüştür. Farklı isimlerle sahneye çıkarılsa da aslında her üç kavramla gösterilmek istenen, ışığın Batı'dan geldiği yalanıdır. Kapitalizm bu yalanla kendisi olmaktan utanan kompleksli toplumlar yaratmaya çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Aslında, Modernleşmeden ziyade bir modernleştirmeden bahsetmek daha gerçekçidir.¹⁰

18. asır modernleşmesini, hayatta kalabilmek için bir nefis müdafaası olarak değerlendiren ve “*Bu devrin özellikleri arasında gayet heyecanlı bir Batı'yı tanıma isteğine rağmen Batı üstünlüğünün itiraf edilmemesi zikredilebilir*”¹¹ diyen Tunaya ya da “*18. yüzyılda Avrupa'da ayrı bir sistem olduğu kabul ediliyor, ama bu yüzyılda bu, gene de Frenk, hatta bazılarında göre kâfir uygarlığıdır*”¹² diyen Berkes gibi Meriç de, Türk modernleşmenin 18. asırda, modernleşirmenin ise 19. asırda başladığını düşünür. Bir kompleksin doğması ancak bu asırda söz konusudur. Modernleşmenin orduda başlaması, uzun bir dönem bu alanda devam etmesi bu düşüncelerin doğru olduğunu gösterir. Osmanlı için Batı hâlâ *diyar-ı küfr*'dür ki, modernleşme kendini bu alanda sınırlamayı yeterli görmüştür.

Modernleşmenin farklı bir boyut kazanması bundan sonra, Batı 'izm'lerinin ülkeye girmesiyle olacaktır. Meriç, bu süreçte en çok bu 'izm'ler üzerinde durur. *'İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleridir*”¹³ der ve bize bunların ne zaman, nasıl, kim tarafından giydirilmeye çalışıldığını gösterir. Trajikomik bir hal alan bu süreç kaybedilenin, kazanılmak istenenden daha büyük olduğu bir oyundur. Oyun Tanzimat ile başlar, II. Meşrutiyet ile devam eder ve Cumhuriyet ile son perde kapanır.

⁹Cemil Meriç, “Batıda ve Bizde Aydın Serüveni” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.134.

¹⁰Bu bağlama vurgu yapan iki farklı kaynak için bkz. Serge Latouche, *Dünyanın Batılılaşması*, Temel Keşoğlu (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993; Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Temel Keşoğlu (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri I*, Cumhuriyet Yayınları, 1999, s.29.

¹²Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.32.

¹³ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.81.

A–Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Modernleşme

“*Bence Devlet–i Aliyye’nin kuruluşundan Tanzimat’a kadar geçen her asır muhteşem ve göğüs kabartıcıdır. Bir hitap ve kelime medeniyeti değil, bir insan ve aksiyon medeniyeti yaratmışız.*”¹⁴

Bu cümlelerden anlaşıldığı gibi Tanzimat Osmanlı’da yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu, modernleşmenin bütün bir hayata yayıldığı, eski-yeni mücadelesinin kendini her yerde, her biçimde sorun olarak gösterdiği bir dönemdir.

Meriç, bu yeni dönemde özellikle aydını ele alır. “*Müstağrib*” adını verdiği Türk aydınının ilk temsilcileri bu dönemde ortaya çıkar. Bu zümrenin doğuşunu hazırlayan iki esas etmen vardır: 1826 yılında Yeniçerilerin ilga edilmesi ve Avrupa ile artan ilişkiler.

Daha önce belirttiğimiz gibi Meriç, modernleşmeyi laik, demokrat, çağdaş bir yapıyı meydana getiren bir süreçten ziyade, dünyada benzeri kurulamayan bir medeniyetin iflası olarak görmektedir.

Bu nedenle modernleşmenin önünde duran en büyük engelin kaldırılması gibi görülen Yeniçeri İlgası’nın ondaki karşılığı, Devlet-i Aliyye’nin intiharıdır. 1826, yalnızca bir ordunun değil, beş asırlık bir düzenin de sonudur. Bununla hem toplumsal bir düzenleyici, hem İslamın koruyucusu, hem de padişahın dizginleyicisi olan ulema en büyük destekçisini yitirmiş, yalnız bırakılarak sahnenin dışına itilmiştir. Bu dönemde Batı ile artan ilişkiler de nüfuzunu yitiren ulemanın yerini, yeni bir zümrenin almasını kolaylaştıracaktır.

Avrupa’da eğitim gören, yabancı dil öğrenen, Batı tarzı okullarda yetişen bu zümre daha çok “*asker-sivil-bürokratların*” meydana getirdiği, Batı’nın sosyo-kültürel ve siyasal kurumlarını benimsemiş bir zümredir.

1865’te Genç Osmanlılar adı ile örgütlenen bu zümre üzerinde özellikle iki kurum etkili olur. Biri, Meriç’in Batı’da bir kurtuluş gibi gördüğü, ancak Osmanlı için bir felaket olduğuna inandığı materyalizmin kaynağı Tıbbiye, diğeri bir Fransız okuluna benzettiği ve “*intelijansiyanın döl yatağı*”¹⁵ olarak tanımladığı Tercüme Odası. Genç Osmanlılar, Tercüme Odası’nda yetişmiş kimseler oldukları için, yaptıkları bir “*memur muhalefeti*”¹⁶ olarak da değerlendirilebilir. Belki bu nedenledir ki, pratiğin/eylemin aksine teorinin ağırlıkta olduğu görülür.¹⁷

Meriç bu dönemde aydınının en büyük destekçisinin Avrupa olduğunu düşünür. Yarı-sömürge haline gelen imparatorlukta reformlar iç dinamikten çok,

¹⁴ Mehmet Tekin, *Cemil Meriç İle Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.42.

¹⁵ Meriç, *Jurnal 2*, s.247.

¹⁶ Cemil Koçak, “*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.1, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 7. Baskı, İstanbul, 2006, s.76.

¹⁷ Gökhan Çetinsaya vd, “*Şerif Mardin İle Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.2, S.1*, 2004, s.366.

dış dinamiklerin baskısıyla gerçekleşmiştir. Tanzimat Fermanı anayasal gelişmedeki köşe taşlarından kabul edilir fakat asıl anlamı, Ferman'ın ilanından bir yıl önce imzalanan ticaret antlaşmasıyla ortaya çıkar. Bugün anayasal reformculuğun öncülerinden kabul edilen Mustafa Reşit Paşa da, Tanzimat Fermanı'nın ilanından daha önemli sayabileceğimiz 1838 Ticaret Antlaşması'nın failidir aynı zamanda.¹⁸ Benzer şekilde, Islahat Fermanı'nın ilân ediliş sürecinin en önemli ayağı Kırım Harbi'dir. Islahat Fermanı Paris Anlaşması'ndan altı hafta önce ilân edilir. Kısaca, ferman Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri camiasına girmesinin bir bedeli olur. 1856 Islahat fermanı yabancılarca hazırlanır. Meriç'e göre bürokrasinin devlet ricaline tepkisi gibi görülen 1876 Anayasası bile üzerinde düşünmeyi gerektirir. 1875'te Osmanlı'nın dış borçlarının yarısını ödeyebileceğini açıklayan bir kararnameden sonra gelmesi bir tesadüf değildir. Meriç'in şu sözleri bunun şüpheden çok bir hakikat olabilme ihtimalini de göstermektedir. "1876 Anayasası küffarı kızdırmamak için ilan edilmiş. Avrupa'yı kızdırmaktan korkmuşuz. Kapitalizme pazar olmuşuz."¹⁹ Bu, yapılanların dayandığı sosyal bir temelin olmadığına da ifadesidir.

"Tanzimat Babıâli'nin Avrupalılaşması"²⁰ diyen Meriç bu dönemde Avrupalılaşmanın yalnızca Osmanlı devlet ricali ve bu ricale tepki olarak doğan Genç Osmanlılar olduğunu düşünür. Halk itici bir güç değildir. Batı'da halkı temsil eden burjuvazinin aksine Osmanlıda halkın karşısında olan bir zümre yer almış, bu da yapılanları bir taklit olmaktan kurtaramamıştır. Tanzimat, kurumlarından aydınına kadar bir taklit dönemidir. Bundan edebiyat da nasibini alır. Tanzimat, Fransız Edebiyatı'nın, Fransız tarihinin yeni vatanlar bulması, yeni Fransızlar yaratmasıdır. Bu devirde "üç edebi nevi tür vardır: Taklit, intihal, tercüme."²¹ Fakat bunun bir getirisi olacaktır: Türk Nesri. Meriç bu dönem edebiyatçıları Batı'nın düşünce dünyasını fethetmeye çalışan birer fatih gibi görse de, bunların eksiklikleri de yok değildir. "Tanzimat üslubu bir arayıştır. Kâh cesur, kâh çekingen, kâh başarılı, kâh talihsiz bir arayış, düşünce bir türlü kendisi olamaz."²² Buna rağmen Tanzimat edebiyatı aşırı Batılılaşmayı yermek ve bazı toplumsal sorunlara değinerek, hemen her eserde aşırı Batılılaşmış tiplere yer verir ve böylece "sosyal bir denetim aracı" oluşturulma amacını taşır.²³

Bütün cemiyetin, bütün düşünce hayatının ikiye bölündüğü bu dönemde yaşananı, en iyi anlatan ifade herhalde Tanpınar'a aittir. Tanzimat'la

¹⁸İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 62-63. (1838 Antlaşması Osmanlı devletinde yerli sanayinin çökmesine sebep olur. *İlerleyen yıllarda Paşa'nın, emperyalist bir banka olan Bank Osmanî'nin kurulması için yardımcı olduğu ve onun takipçileri Ali ve Fuat Paşaların da devamı olarak Bank Osmanî Şahane'yi kurduklarını görürüz.*)

¹⁹ Meriç, *Jurnal 1*, s.300.

²⁰ Meriç, *Bu Ülke*, s.106.

²¹ Meriç, *Bu Ülke*, s.107.

²² Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.235.

²³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.43.

“parçalanmış bir zaman”ın yaşanmaya başladığını ve bunun insanı kendi içinde bile ikiye böldüğünü söyleyen Tanpınar, bu süreci “*buhran*” olarak adlandırır.²⁴

Tanzimat’ta her ne kadar fikri bir birlik sağlanamamış olsa da Meriç için, döneme damgasını vuran Genç Osmanlılar, faziletleri ve günahlarıyla yine de Osmanlı kalabilmiştir ve bu takdir edilmesi gereken bir durumdur.²⁵ Meriç’in bir başarı olarak gördüğü bu Osmanlılık, onun modernleşmeye bakışını da ortaya koyar. Modernleşme, sekülerizm, çağdaşlaşma gibi mefhumlarla anlatılan topyekûn bir değişim olmamalıdır. Bu nedenledir ki, Meriç, Türk modernleşmesini, dinden uzaklaşmak değil, “*kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan*”²⁶ kurtulmak olarak değerlendiren Berkes’i modernleşmeyi dinden kopmak gibi algılamakla eleştirir. Oysa Meriç bu dönem aydınını her şeye rağmen, namuslu kalmakla yüceltir. “*Bence tereddimizin mesulleri en vahim şartlar içinde milli hüviyetlerine, yani irfanlarına sadık kalmasını bilen o bir avuç insan değildir*”.²⁷

B- II. Meşrutiyet ve Modernleşme

1908 II. Meşrutiyet’in ilanı ile Osmanlı, Tanzimat’tan daha farklı bir döneme girmiştir. Bu farklılık hem düşünce hayatında, hem siyasi hayatta kendini gösterir. Genç Osmanlıların takipçisi Jön Türkler ve İttihat – Terakki bu dönemin etkili olacak zümresidir. Meriç’in “*Avrupanın Yeniçerileri*”²⁸ olarak tarif ettiği bu zümre, 1908’de II. Meşrutiyeti ilan eden, 1909’da verdiği gözdağı ile İslamcı muhalefeti susturan ve 1913’ten 1918’e dek adeta bir diktatörlük ile iktidarda olan zümredir.

Meşrutiyet ile üç önemli fikir akımı ortaya çıkar: Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük. Tanzimat’ın Osmanlıcılık fikri bu dönemde terk edilmiştir. Meriç’in bu dönemi ve Jön Türkleri değerlendirirken Tanzimat’ı ve Genç Osmanlıları değerlendirdiği kadar hoşgörülü olamamasının nedeni de burada yatar. Bu dönem aydını Osmanlı kimliğini kaybetmiş, sahip olduğu değerlere yabancılaşmıştır.

“*II. Meşrutiyet’in en önemli kahramanları Comte, Le Play, Durkheim’dir. Hiçbir meselemize aydınlık getiremezler. Çünkü başka medeniyetin çocuğudurlar*”²⁹ diyen Meriç’e göre bu dönem aydınının en büyük hatası Batı felsefesi ve özellikle pozitivism ile İslam’ı bir düşman gibi görmüş olmasıdır. Bunun neye yol açtığını ise “*Batı’dan pozitivism döküntüsünü almışız. Avrupa insanı hiç değilse Aristo mantığına inanmış... Bir kelime ile ruhunu satmış şeytana. Ama madde dünyasında fetihler kazanmış. Kıtalara ferman dinletmiş. Ve*

²⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, (Haz. Prof. Dr. Birol Emin), Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s.36.

²⁵ Meriç, *Bu Ülke*, s.103.

²⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2004, s.19.

²⁷ Tekin, *a.g.e.*, s.14.

²⁸ Cemi Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, s.384.

²⁹ Meriç, *Bu Ülke*, s.156.

dinletiyor. Avrupa yarım. Biz yarım bile değiliz."³⁰ sözleriyle gösterir. Pozitivizm bize bir şey kazandırmadığı gibi İslam'ı da yok etmiştir. Bu dönemin edebiyatı da Tanzimat'takine nispeten daha başarısız ve daha yabancılaşmıştır. Meriç'e göre "*Servet-i Fünun bir kaçış edebiyatıdır, zamanda ve mekânda kaçış. Bir müstağribler kervanıdır; her iskeleye uğrayan, hiçbir ülkeye yerleşmeyen bir kervan*" Fakat *Fecr-i Ati* "*Servet-i Fünun'dan daha köksüz, daha tedirgin, daha az samimi*"dir.³¹ Bu dönem edebiyatının daha yabancı ve başarısız olduğu konusunda Meriç'e katılan bir isim de, bu nesli Tanzimatçılara kıyasla "*nakledici bir çalışma*"nın adamı olarak gören Tanpınar'dır.

II. Meşrutiyet Batı 'izm'lerinin tümünün ülkeye girdiği bir dönemdir. Dolayısı ile bunun, Tanzimat'takinden daha köksüz ve daha programsız bir zümre yaratması kaçınılmazdır. Meriç'in bütün sorumluluğu yüklediği bu zümreyi Mardin de şöyle eleştirir. "*Yeni Osmanlıların fikirleri hiç olmazsa "tabii hukuk" gibi, Batı'dan aldıkları fakat şeriata uygunluk halinde ortaya koydukları, bir temel çerçeveye oturtulmuştu. Dini kültür kalıntıları düşüncelerine bir derinlik veriyordu. Jön Türklerin programı, kendilerinden önceki kuşağa oranla, çok daha az teorik-spekülatif içerikliydi.*"³² Bu eleştirilerin aksine Jön Türklerin İslam'dan biraz daha uzaklaşmış olmasını ilerencilik olarak görenler de vardır. Örneğin, Berkes Jön Türklerin Tanzimat'tan 'biz' anlayışını (Osmanlılık – Müslümanlık) terk ederek Türk unsuruna dayanan yeni bir "*biz*"i fark etmelerini başarı olarak görür. Hatta "*millet*" kavramının bu dönemde yine de çok net olmaması onun için bir eksikliklerdir.

Meriç'in üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri bu "*millet*" kavramıdır. Batı'nın içimize soktuğu ikinci Truva atına benzettiği bu mefhumun ne Osmanlıda, ne İslam'da bir karşılığı olduğunu söyler. Bu, bize iki kaynaktan gelir: Batı ve Rusya Türkleri.

Batı'nın azınlıkları kışkırtmak için kullandığı mefhum Rusya'dan gelen Türklerce yeni bir vatan bulma, bu vatanda söz sahibi olma arzusuyla benimsenmiştir. Meriç'e göre Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi Rusya Türklerinin Türkçülüğünün altında yatan budur. Bunlar, Osmanlı'nın yıkılışında büyük payı olan insanlardır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminin mevkii sahibi isimleri olmaları şaşırtıcı değildir. Hem İttihat Terakki'nin ideologları, hem Cumhuriyet döneminin mimarlarıdır. Bu dönem Türkçülüğünün en ateşli savunucularından biri de Ziya Gökalp'tır.

Meriç, bu üç ismin bir dünya görüşünün yerine içi boş bir ideolojiyi koymaya çalıştığını düşünür. "*İttihat Terakki karanlık bir devir. Tüm düşünceler intihar eder*"³³ derken kastettiği de budur. Fakat bu dönemden sonra milliyetçilik

³⁰ A.g.e., s.211.

³¹ A.g.e., s.14.

³² Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.11.

³³ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.140.

bir zaruret halini alacak, bağımsızlık bu fikir ile gerçekleşecek ve bununla yeni bir döneme girilecektir.

C- Cumhuriyet ve Modernleşme

Cumhuriyet oyunun son perdesidir. 1826 Yeniçeri İlgası ile başlayan çözümlü 1923 Cumhuriyet'in ilanı ile son nokta konurken altı yüz yıllık bir imparatorluk yerini ulus-devlete bırakır.

Bu yeni dönemde modernleşme en hızlı en radikal şekilde gerçekleşir. Cumhuriyet, modernleşmeyi bütün kurumların aynı zamanda aynı ölçüde değiştirilmesi olarak görür. Dolayısı ile tabii bir süreci kapsamaması gereken modernleşmede temel unsur "hız" olur. II. Meşrutiyet'te görülen İslam'ın ilerlemeye engel olduğu anlayışı burada da devam eder. Bu düşünce, din-devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen "laiklik" in belirleyici olmasına ve yine "yukarıdan-aşağı" bir modernleşmenin yaşanmasına yol açar. Kolay geçmeyeceği bilinen bu süreçte engelleri en aza indirgenebilmesi için çeşitli önlemler alınması kaçınılmazdır. Takrir-i Sükûn, İstiklal Mahkemeleri ile muhalif sesler susturulurken, siyasal hayatta da 1950'ye dek sürecek bir Tek Parti Dönemi yaşanır. Meriç, düşünceye yasak getiren bir diktatörlüğe benzettiği bu dönemi aynı zamanda bir inkâr dönemi olarak görür. İnkâr edilen Osmanlı-İslam unsurudur. Yeni ideoloji bu inkârla bütün maziye tasfiye eder. Bu kopuşu, yeni devletin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk "Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur, Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur."³⁴ sözleri ile de vurgular.

Meriç'in en çok eleştirdiği dönemin Cumhuriyet dönemi olmasının nedeni de bu kopuşta yatar. Kopuş her zamankinden daha büyüktür ve eski ile yeni arasında adeta bir uçurum yaratmıştır. Osmanlı'yı hatırlatacak her şey bertaraf edilmiş, yapılanlar laiklik kisvesi altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Mete Tunçay da, bu meşrulaştırma çabasını "otoriter modernleşme"³⁵ olarak tanımlamış ve İslam'a karşı alınan bu tavrın demokrasi ile bağdaşmadığı gibi amacına da ulaşamadığını dile getirmiştir.

Meriç bu dönemde yapılan en büyük hatayı ise "Harf İnkılâbı" olarak görür. Harf İnkılâbı kütüphanelerimizi tuğla yığımına çevirmiş, irfanımızı düne bağlayan köprüleri uçurmuş, kütüphanelerimizi dilsizleştirmiştir.³⁶ Öyle ki, bunun bir benzeri daha yoktur. "Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanı, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kâmusu uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiştir: kâmusu."³⁷ diyen Meriç'

³⁴ Taner Timur, *Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.119.

³⁵ Mete Tunçay, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası-Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1999, s.1.

³⁶ Oğuzhan Karaburgu, "Cemil Meriç'in Dil ve Edebiyat Üzerine Düşünceleri", *Düşünen Siyaset*, S.22, Cemil Meriç: Melankoli ve Entelektüellik, Ankara, 2006, s.127.

³⁷ Meriç, *Bu Ülke*, s.86.

e göre amaç Fransız İhtilali'nde olduğu gibi yeni bir toplumsal düzen yaratmaktan ziyade, devamlılık fikrine son vermek, geçmişi unutturmaktır. Bu nedenledir ki, Meriç için bu dönemde çıkan her sözcük birer “*uydurca*”³⁸dir. Osmanlıca diye bir dilin olmadığını kabul etmekle birlikte, bu gerçeğin, zaman içinde değişim göstererek oluşan bir dilin, bir tarihin yerine bir günde yenisinin getirilmesine gerekçe olamayacağını düşünür. Her yeni sözcüğün ideolojinin amacına hizmet ettiğini söyleyen Meriç, Cumhuriyet kurumlarının ve aydınının da bu amacı desteklediğini düşünür. Kendi dilinden, geçmişinden uzaklaşan aydının halkından da, içinde yaşadığı toplumdan da uzaklaşması kaçınılmazdır. “*Bizim entelijansiyamız Batı'nın yeniçerisidir. Yeniçeri müthiş buluş. Türk, Avrupa'nın çocuğu ile Avrupa'yı vurdu. Ama önce onu hidayete erdirdi. Şimdi Avrupa bizim entelijansiyamızla bizi vuruyor.*”³⁹ sözleri aydının sadece Batı için çalışan bir ideolog olduğunun ifadesidir. Bu nedenledir ki, Meriç “Haluk” la bütün Türk entelijansiyasının kaderini özdeşleştirir ve “*Her aydın bir Haluk. Haluk bir cins isim oldu.*”⁴⁰ demekten kendisini alamaz.

Fakat tüm bu olumsuz koşullara rağmen Cumhuriyet dönemi edebiyatı (özellikle roman) en olgun haline kavuşur. “*Tanzimat'a kadar romanın tarih öncesi, Tanzimat'tan Halit Ziya'ya kadar ön-tarih. Sonra kök salan, gelişen, olgunlaşan Türk romanı, Türk düşüncesi Tanzimat'tan bu yana büyük fetihlerini yalnız bu alanda gerçekleştirdi.*”⁴¹ ifadesi bu dönemi olumlayan belki tek örnektir.

Bu dönemde tek parti dönemini ağır şekilde eleştiren Meriç, 1950 ile iktidara gelen Demokrat Parti ile de Batılılaşmanın “Amerikalılaşmak”a dönüştüğü ve Türkiye'nin ABD'nin uydusu haline geldiği yeni bir dönemin başladığını söyler. Modernleşme sürecini ekonomik, siyasal olaylardan ziyade kültür ekseninde değerlendiren Meriç'in bu dönem hakkında söylediği fazlaca bir şey de yoktur. Keza, o bu dönemde Türkiye'den uzakta, Fildişi kulesindedir.

1960'larla Türkiye için bambaşka bir dönem başlar. Meriç'in “*1963 Türkiye'si Volter'lerin Fransa'sından yüz kere daha hür*”⁴² diye tanımladığı bu dönemde ne sağ yasaktır, ne sol; Batı'nın tüm ‘izm’leri serbesttir. Bu nedenle Meriç Batılılaşmanın son perdesinin burada ‘sosyalizm’ ile başlayıp bugün hâlâ devam ettiğini düşünür.

“*Sosyalizm, Tanzimat'la başlayan Batılılaşmanın, Cumhuriyetle kökleşen laik ve pozitif düşüncenin en efendice, en tabii sonucu değil mi?*”⁴³ diyen Meriç'e bu “*efendice*” düşüncüyü bir felaket gibi gösteren ise bunun bir ezbere, bir dine

³⁸Ayrıntılı bilgi için bkz. Celalettin Divlekçi, “Dil Düşünce İlişkisi Bağlamında Cemil Meriç'in Dil Hassasiyeti”, *Düşünen Siyaset*, S.22, Cemil Meriç: Melankoli ve Entelektüellik, Ankara, 2006, ss. 129-137.

³⁹Tekin, a.g.e., s.59.

⁴⁰Meriç, *Jurnal 1*, s.144.

⁴¹Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1980, s.173.

⁴²Meriç, *Jurnal 1*, s.109.

⁴³Meriç, *Mağaradakiler*, s.230.

dönüştürülmesidir. İnsanın düşünceye göre değil, düşüncenin insana göre şekillenmesi gerektiğine inanan Meriç sosyalizmin yalnızca Marksizm gibi algılanmasını eleştirir. Meriç, Batılılaşmanın tabii bir sonucu olarak gördüğü bu doktrinin, Batılılaşan iktidarla karşı karşıya gelmesini ise iktidardakilerle halkın farklı (karşıt) bir Batılılaşma içinde olmasıyla, iktidarın halkı karşısında bulmaktan korkmasıyla açıklar.

Fakat yine de bunun bize kazandırdıkları da vardır. *“Evet Türk insanı papağan Batıcılıktan gerçek Batıcılığa Marksizmin sayesinde geçebilmiştir. Descartes’in XVII. yüzyılda Avrupa’da başardığı düşünce devrimine benzeyen bir düşünce devrimi yaratmıştır bizde Marksizm. Avrupa’nın yalancılığına, kapitalizmin sömürüsüne dikkatimizi çekmiştir... Batı’dan icazet almadıkça Batı’yu tenkit edemezdik. Marksizm bize bu icazeti verdi. Yani şuurumuza vurulan zincirleri kırdı ve Avrupa büyüsunü bozdu.”*⁴⁴

Meriç bu dönemde sosyalizmin karşısındaki sağı da aynı şekilde eleştirir. Sağın bir mukaddesin bilinçli temsilcisi olmaktan çıktığını, din-millet kavramlarıyla her an başka bir hale dönüşmeye hazır olduğunu söyler. Faşizm, üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Gelişmemiş ülkelerde ortaya çıkar ve kalabalıkları çok çabuk etkileyebilecek olan sığ bir doktrindir.

Meriç’in üzerinde durduğu Batı’ya ait dediği tüm bu mefhumlar (modernleşme, laiklik, sağ, sol, sosyalizm, faşizm vb.) bugün hala tartışma konusudur. Bu bile bize aslında modernleşme serüvenimizin ne kadar sancılı olduğunu gösteren bir kanıttır. Sağın gerici, solun dinsiz olduğu algısının devam ettiği bugün, laiklik hâlâ en çok tartışılan konulardan biri, aydın-halk hâlâ kopuk, Batı ise medeniyet kaynağı olarak iktidar için hâlâ bir umuttur.

Sonuç: Meriç’e Göre Modernleşme

*“Tanzimat’tan beri Türk aydınının alın yazısı iki kelimedede düğümliyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk.”*⁴⁵ Modernleşme sürecini bir aydın-halk çatışması olarak gören Meriç’in bu sözleri hem aydının trajedisini, hem bu süreci anlatan en iyi cümledir belki.

Aydın modernleşmeyi hep Batı’ya teslimiyet gibi algılamış, Avrupa’nın kendisine vurduğu ‘çağdışı’lık damgasına inanmıştır. *“çağdaşlaşmak, Avrupa’nın yeni ihraç metası kokain ve LSD gibi... Çağdışılık ithamı, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Çağdaşlaşmak neden Hıristiyan Batı’nın putlarına perestiş olsun”*⁴⁶ diyen Meriç’e göre asıl çağdışı olan tüm bencilliği ile Avrupa’dır. Avrupa dünyayı bu yalanla ikiye bölse de aslında yalnızca sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler vardır. Türkiye’nin yapması

⁴⁴ A.g.e., s.231.

⁴⁵ Meriç, *Kırk Ambar*, s.173.

⁴⁶ Meriç, *Bu Ülke*, s.85.

gereken şey bellidir: Önce Asya'lı olduğunu kabul etmek, kendisi olmaktan utanmamak, sonra sanayileşmek.

Meriç sanayileşmede de iki yol sunar: Kapitalist yol ve Sosyalist yol. Üçüncü bir yolun olmadığı bu alanda ise bize en uygun olan sosyalist yoldur.

Hem kapitalist ülkeler, hem de ahlakımız bizim kapitalizmle kalkınmamıza engeldir. Sosyalizm ise İslam ahlakına en çok uyan, maziye en yakın olandır. Meriç'in maziyle sosyalizm arasında kurduğu bu bağ Osmanlı'nın meydana getirdiği toplumsal düzenden kaynaklanır. Osmanlı pek çok milleti tek bir millet yapabilmiş ferdin tüm bencilliğini bu düzende eritebilmiştir. Osmanlı'nın altı yüz yıl süren varlığının sırrı, İslam'ın getirdiği hoşgörü ve adalet ile kurduğu bu sistemdir. Meriç Osmanlı'da felsefenin olmamasını da buna dayandırır. Osmanlı bir dünya görüşü yaratmıştır fakat buradan Batı'daki gibi bir felsefe anlayışı doğmamıştır. Çünkü felsefe ferdin ürünüdür ve ferdin Osmanlı'da düşünmesini gerektirecek sorunları yoktur. İslam bütün sorunları çözmüş, sosyalizmin kurmak istediği dünyayı çok daha önce Osmanlı'da yaratmıştır. Sosyalizmin temelini oluşturan sosyal eşitlik, adalet, sınıfsız bir toplum aslında İslam ahlak anlayışının da özüdür. Meriç'e göre kitleleri harekete geçirecek tek şey budur. İslamın özel mülkiyeti helal, din kardeşliğini kutsal kılması sosyalizmle bağdaşmasa da "*sosyal adalet*" kavramı kurulacak düzenin anahtarı olabilir. "*Yani bu bakımdan Batı'daki düşünceler içinde İslamiyet'e ters tarafından en yakın olan Marx gelir. Türk insanı ruhen hazırdır böyle bir şeye.*"⁴⁷ Önemli olan sınıfların olmadığı, burjuva-patron çatışmasının yaşanmadığı bir ülkede gerçek düşmanı görebilmek, halkın karşısına bunu çıkarabilmektir.

Meriç şu sözleri dikkat çekicidir. "*Şehirlere duyulan nefret çok kuvvetlidir. Geniş halk tabakalarıyla, şehir aydınları kopmuştur. Yarı mistik, yarı okumuş kuvvetli bir liderin modern bir Said Nursi'nin çıkması kâfidir.*"⁴⁸ Bu yorum Türk toplumundaki itici gücün (sosyal ve ekonomik alanda) din olduğuna da vurgu yapar. Meriç'in gözünde, metinlerini tam okumadığını ve çok iyi tanımadığını söylediği Said Nursi'yi bir kahraman yapan da, en çok onun bu gücü kullanabilmiş olmasındadır.

Sosyalizm ile İslam'ı iki düşman gibi görenlerin aksine Meriç için Türkiye gerçeğine ve geçmişine uyan tek yol, İslami bir veçhete bürünmek zorunda olan sosyalizmdir. Bu düşüncenin belki en kesin halini şu cümleleri verir. "*Ve gerçekten de eğer insan İslam değil ise, eğer insan hidayete ermemişse ve bütün ruhunu İslamiyet'e vakfetmişse, dünyada benimsenebilecek tek ideoloji Marksizmdir. Batı'nın bize sunduğu ideolojiler içinde tek tutarlı olan, Batı'ya son vardığı noktada temsil eden düşünce, bütün olarak Marksizmdir. Yani böyle bir tercih bahis konusu olursa, fikir adamı ya İslam olabilir ya Marksist olabilir.*"⁴⁹

⁴⁷ Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları*, s.389.

⁴⁸ A.g.e., s.165.

⁴⁹ A.g.e., s.390, 391.

Meriç sık sık İslam-Sosyalizm beraberliği üzerinde durmuş, bunun Türk toplumunun modernleşmesi için en uygun yol olduğunu savunmuştur. Bununla halk ve iktidar arasındaki kopukluk bertaraf edilebilecek, dolayısıyla değerlerin korunduğu bir sistem yaratılabilecektir. Ortaya koyduğu bu tez Meriç'in Osmanlı idealini ve din kavramını da açığa kavuşturur. Ondaki İslam kavramı bir dinden çok, sosyal bir düzenleyiciyi, bir gelenek, bir kültürdür. Diğer bir deyişle geçmişin, bugünün ve geleceğin çatışmasız bir birleşimi, ortak bir paydadır. Bu noktada ise aydına çok iş düşmektedir. Oysa Türkiye'de aydın olabilmenin ilk koşulu, içtimai bir sınıftan olmak gibi algılanmaktadır ve Meriç'e göre bu, aydının en büyük yanılgısıdır. Batı'da böyle olması, bunun bizde örnek bir "aydın tipi" gibi kabul edilmesini gerektirmez. Zira "*her ülkenin kendine has sorunları vardır ve gerçek entelektüel önce ülkesinin haklarını düşman bir dünyaya haykırarak görevlidir.*"⁵⁰

Meriç, bir toplumda bu yanılgının fark edilmediği takdirde, entelektüelden çok ideologların ortaya çıkacağına inanır. Yani "*içtimai bir sınıfın emrinde hakikatle yalanı uzlaştıracak, bağlandığı sınıfı şuurlandıran bir nevi uzman*"⁵¹ Oysa entelektüel bir uzman ya da bir emir kulu değil, ideolojilere karşı uyanık olan kavgadan değil ama politikadan uzak durmasını bilen insandır. Meriç'in bir entelektüele yüklediği bazı nitelikler vardır: çok okumak, çok düşünmek, başka fikirlere saygı gösterebilmek, dürüst olmak, cesur olmak ve tarafsız olmak.

Meriç tarafsız olmayı, burada ezilenin yanında yer almak şeklinde kullanır. Zira tarafsızım demek bile aslında bir şekilde taraf olmaktır. Önemli olan ideolojilerden sıyrılarak düşünebilmek, kendi ülkesinin gerçeğini görebilmek ve buradan sahip olduğu maziye doğru hareket edebilmektir.

Kaynakça

Berkes, Niyazi; *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2004.

Çetinsaya, Gökhan vd, "Şerif Mardin İle Türk Siyaset Düşüncesi Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.1, 2004, ss. 357-381.

Karaburgu, Oğuzhan, "Cemil Meriç'in Dil ve Edebiyat Üzerine Düşünceleri", *Düşünen Siyaset*, S.22, Cemil Meriç: Melankoli ve Entelektüellik, Ankara, 2006, ss.121-129.

Kayalı, Kurtuluş; *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

⁵⁰ Meriç, *Jurnal 2*, s.208, 209.

⁵¹ A.g.e., s.210.

- Koçak, Cemil, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 1, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 72–83.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması/Batılama*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Meriç, Cemil, *Kırk Ambar*, Ötüken Neşriyat, 1980.
- Meriç, Cemil, “Batıda ve Bizde Aydının Serüveni”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss.130-137.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Meriç, Cemil, *Jurnal 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Meriç, Cemil, *Jurnal 2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- Meriç, Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Rodinson, Maxime, *Batıyı Büyüleyen İslam*, Pınar Yayınları, (çev. Cemil Meriç) İstanbul, 1983.
- Tanpınar, A.Hamdi, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları (hazırlayan Prof. Dr. Birol Emil) İstanbul, 1996.
- Tekin, Mehmet, *Cemil Meriç ile Söyleşiler*, Çizgi Kitabevi, 2003.
- Timur, Taner, *Türk Devrim Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli*, Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- Tunaya, T.Zafer, *Batılama Hareketleri I*, Cumhuriyet Yayınları, 1999.
- Tunçay, Mete, *75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar*, Türkiye İş Bankası-Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1999.